

hagyománnyal s új stílust kezd, melyben német, cseh, holland, németalföldi, francia és olasz hatások keverednek. Ez időben idegen művészek Angliába telepedése következtében nehéz megállapítani, hogy mi angol miniatúra és mi Angliában készült idegen termék. E kor legszebb terméke a sherborni missale John SJFREWAS vagy SIFERWAS dominikánus szerzetes műve.

A század végén IV. EDVÁRD nagy számban rendelt meg hatalmas köteteket a brüggei miniatúriafestőknél. Evvel az angol miniatúra történetének vége is szakadt.

B. HOFFMANN MÁRIA.

Bordona, J. Dominguez: *Die spanische Buchmalerei vom siebten bis siebzehnten Jahrhundert.* Bd. I—II. Pantheon, Casa Editrice, Firenze.

BORDONE két kötetes, díszes kiadványa bevezetésében beható ismertetését adja a spanyol miniatúrafestészet történetének. Spanyolországnak már a *nyugati gót* időkben, a VI. és VII. században voltak könyvtárai és könyvművészete, amit részben feljegyzések, részben a VII. századból való híres *Ashburnham Pentateuch* bizonyítanak.

A VIII. és IX. századtól fogva a XI. sz.-ig kolostori könyvtárakra és könyvműhelyekre vonatkozó adataink egyre szaporodnak. Másolók és miniátorok szignatúrái, ex-librisek a kronológiai, topografiai és személyes adatok tömegét őrizték meg számunkra. Csaknem száz másoló és miniátor nevét ismerjük s közöttük többnek egy sorozatnyi munkáját. A IX. század óta egyes kolostorokban gazdag fejlődésnek indult könyvművészet határozottan kialakult egyéni stílusa szerint három főcsoportra, vagy iskolára oszlik: az *andalúziaira*, melyből a legszerényebb díszű kéziratok kerültek ki, a *toledoira*, melynek a legősibb tradíciója van, és a *kastíliai-leónira*. Ezen kívül határozott jellege van a *katalóniainak* is.

Figurális ábrázolást a *mozarab* bibliában nem találunk, csak geometriai motívumokat, ornamentális iniciálékat, szimbólumokat stb. Kivétel csak a SAN ISIDORO kolostor képes bibliája 960-ból. Ellenben egész lapot elborító képekkel vannak díszítve a nagyjelentőségű *Beatus-kéziratok*, Liébanai BEATUS szerzetesnek az *Apokalypsisről* szóló *Kommentárjai*, mely műről rendkívüli hatásánál fogva 400 éven keresztül mindig újabb — nagyrészt képes-másolatok készültek. E *Kommentárok* könyvdíszje orientális jellegével erőteljes színeivel, a rajz szokatlan és szabad önkényével, álomszerű atmoszférájával ellenálhatatlan erővel hatott a fantáziára. A mozarab miniatúrafestészettel nemcsak önmagáért, sajátosan eredeti mivoltáért érdemes foglal-

kozni, hanem főleg hatásáért, melyet a korai középkori szobrászatra gyakorolt, nemcsak Spanyolországban, hanem egész Dél-Franciaországban is. A *Farfa-biblia* figuráit pl. viszontlátjuk a *Santa Maria de Ripoll* portáléján stb. Az európai szobrászat, mely az V. század óta mintha kivesszett volna, Dél-Franciaországban 1100 körül reliefművekben új életre kelt, melyek nem egyebek, mint kőbe vésett miniatúrák. A fejlődés útja: miniatúra, elefántcsontfaragás, dombormű, szobor. A Santiago de Compostelai búcsújárások is erős kölcsönös kapcsolatot teremtettek a spanyol és francia művészet között. A limogesi émailok arab írásjelekkel vannak díszítve, és a mély kék alap, melyből az alakok kiemelkednek, Kastília afrikai egére emlékeztet.

A XI. századtól fogva azonban lassú átalakulásnak indul a spanyol művészet, amit a Pyreneusokon innenről jövő, francia és ír hatások magyaráznak. A francia szerzetesek útján elterjedt clunyi reformmal ugyanis a XII. században francia művészeti befolyás érvényesült, a spanyol nemzeti szellem rovására.

Az egyházi műveken kívül e század óta már ú. n. *chartuláriák* is készültek (privilegiumok, oklevelek jegyzőkönyvei stb.) melyek a fantáziának kevés teret hagynak ugyan, mégis ezek sorából került ki a *Libro de los testamentos* az ovidoi katedrális chartulariája, melynek egyes lapjai a spanyol-román művészet legszebb miniatúrái. Festőjének sem előképe nem volt, sem iskolát nem alapított. Más művét sem ismerik. Hogy munkájának nem volt akkora hatása, mint a *Beatus-Kommentároknak*, a könyv tárgyában keresendő. A művész valószínűleg főleg freskófestő volt, s csak mellékesen miniátor. Innen: kompozíciójának monumentalitása és nagyvonalúsága, a rajz biztonsága és művészi lendülete.

A XIII. sz.-dal kezdődik Spanyolország nagy kulturális föllendülése. A fényes egyetemi élet magával hozta az irodalom kifejlődését is, s a kölcsönös érintkezés, a könyvprodukciónban új munkaerők bevonását tette szükségessé: világi művészekét, akik már vagyonos nagyurak és a könyvpiac számára dolgoztak. A bibliofilek sorát maga X. ALFONS király nyitotta meg. A spanyol miniatúrafestészet most Franciaországtól függött, mintahogy később Olaszországtól és Flandriától. ALFONS nagyszámú kéziratok közül művészi szempontból legkiválóbb a *Szűz Mária dicsőítésére készült énekek*. E gyűjtemény négy kéziratban maradt fenn. A *Cantica* művészei francia iskolán nevelkedtek. Munkáik megőrizték francia mintaképeik ideges báját, melyhez azonban sajátos faji nehézségük járul. A *Cantica*, valamint a pompás *Játékok könyve*, mely a királyt gyakran

udvari környezetében mutatja, a középkori spanyol élet, nép-, ruha- és fegyverviselés szempontjából óriási fontosságú. Érdekes, hogy a *Cantica* művészeinek sem voltak követői. Oly fenomén ez, mely a spanyol művészet-történetben mindig újra és újra ismétlődik. Könnyebben lehet egyes, kiváló művészi egyéniségeket felismerni, mint tulajdonképeni iskolákat megállapítani.

A XIV. század csúcsives művészetének legpazarabball kiállított kódexe a XI. ALFONS számára készült *Trója története*, melyet Nicolas *Gonzales* mint másoló szignált s valószínűleg ő is illuminált. Lapjai valósággal vibrálnak a sok mozgástól, vízi és szárazföldi csatáktól, elvonuló hadseregtől, vágató lovaktól, flottáktól, zászlók tömegétől. A ruhák és építészeti formák hispano-mór karaktere dacára erősen francia szellemű kézirat. A XIV. század második felében azonban a kastíliai miniatúra, sőt táblafestészet is teljesen megszűnik. Az általános eldurvulás és lezülés a művészetnek nem kedvezett.

Fontosabb a XIV. század művészete *Katalóniában*. Írásművészek és miniatorok légiószámra dolgoznak, többek között a kiváló Ferrer BASSA. Egyébként — az előbbi kortól elütően — nemigen szignálták műveiket. A fedelmek, prelátusok, mágnások könyvszükségele akkora, hogy külföldről, Avignonból, Bolognából, Páduából, Párisból hozatnak könyveket. Nevezetesebb kéziratok: a *Llibre dels Privilegis*, melynek muzsikáló és éneklő angyalai olasz hatást mutatnak. Vonalharmoniaja s a színek varázsa Simone MARTINIRA emlékeztetnek, de alighanem Ferrer BASSA keresendő e miniatúrák mögött, kitől a kataloniai freskófestészet legkiválóbb darabjai származnak. Olasz minták után készült munkáiba ibériai fanyar érdesség vegyül s egyéniségének vad szenvedélyessége. Említésre méltó még néhány kiváló *Missale*, melyeknek közös művészi sajátságaik Avignonba s itt is egy közös műhelybe utalnak. Ismertető jelük a francia-olasz stíluselemek összeolvadása. Avignonban egész sereg spanyol művész dolgozik a jeruzsálemi Johannitarend nagymestere, Juan Fernandez de *Heredia*, a kiváló tudós és politikus számára, ki korának egyben legnagyobb műpártolója volt. Óriási könyvtárából a világ minden tájára kerültek kéziratok. A HEREDIA-kéziratoknak közös ismertető jele: a jellegzetes pergamen, az írás, a többnyire megrendelőjük idealizált arcképét feltüntető nagyszámú iniciálé, s közös a francia díszítő motívok keveredése az olasz dekoratív s a hamisítatlan mudéjar-stílus elemeivel.

Hosszú pangás után újra virágzásnak indult a kastíliai könyvművészet a XV. században, a nagy bibliofil II. JÁNOS uralkodása alatt, mivel

könyvszeretben vetélkedett az egész kastíliai nemesség. Jelentékeny könyvtáralapító volt II. JÁNOS leánya IZABELLA királyné is, aki nagy festőműhelyeket tartott fenn s egyes kolostorokban külön is dolgoztatott. E korból nevezetesebb az ALBA herceg bibliája, melyet művészeti szépségein kívül az tesz érdekessé, hogy itt zsidók és keresztények együtt dolgoztak, mire példát Spanyolországon kívül sehol másutt nem találunk. A bibliát a híres rabbi MOSÉ ARRAGEL fordította kastíliai nyelvre, s több kastíliai művész illuminálta. Hasonló fontosságú a *Kastíliai biblia*, mely teljesen különbözik a tradicionális keresztény művészettől. Izraelita művészet termékét sejtethetnek benne, ha zsidó akkoriban festő lehetett volna.

A XV. század végén s a XVI. század elején ugy a tábla-, mint a miniatúrafestészetben különböző stílustendenciák vegyülnek. Olasz renaissance motívumok mellett ugyanabban a kódexben flamand, vagy német metszetek utáni kópiákat találunk s meghonosodik a francia- és flamand grisaille-technika is.

E korszak könyvművészetének föllendüléséhez leg hathatósabban az egyház járult hozzá. Toledo, Guadalupe, Avila, Burgos a főhelyek. Nagyszámban készülnek kórálék és liturgikus könyvek, melyeket a szokatlanul változatos ornamentika, elragadó mesélő képesség és ragyogó színezés jellemez.

Az anadalúziai művészet még csak a XV. században kezd résztvenni a könyvdíszítésben, de késedelmét pompás munkákkal kárpótolja. A sevillai művészek szoros kapcsolatban állanak a legkiválóbb freskófestőkkel s északi és távolabbi olasz hatást mutatnak. De ez még kevésbé átkutatott terület. Újabban sikerült egy rendkívüli művésznék, a *Cyprusok mesterének* a műveit összeállítani, s a műtörténeti kutatás éppen azon fáradozik, hogy több, hozzá hasonló művész munkáit hámozza ki a kéziratok ismeretlenjeiből.

A XV. században Katalónia mult századi művészetét folytatja. Ferrer BASSA esete ismétlődik Bernardo MARTORELL személyében, hogy t. i. táblafestő könyvillusztrálással foglalkozik. Képei flamand és olasz hatást mutatnak.

A scriptoriumok egészen a XV. századig folytatják működésüket. Az eddig említett centrumokhoz a XVI. század végén a *San Lorenzo del Escorial* kolostor csatlakozik. A század közepén teljesen tisztán alakulnak ki a renaissance stílusformái. Az *Escorial* művészet ügyes, de inspirációban és bensőségben szegényes művészet. A kódexeken kívül oklevelek és címerlevelek is kitűnő miniatúrákkal ékesek, melyek a legszebb kódexek lapjaival vetekednek.

DR. R. HOFFMANN MÁRIA.